

Емельянова Е. С.

МОРФОЛОГІЧНА АДАПТАЦІЯ ГАЛЛІЦИЗМІВ У СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ

Сучасна термінологічна робота в Україні спирається на узгодження національних та міжнародних тенденцій і напрямків у розвиткові термінології, на збагачення галузевих систем за рахунок як власних мовних засобів, так і лексичних запозичень. Проблеми творення і функціонування української термінології знайшли своє висвітлення в роботах І. Верхратського, І. Огієнка, В. Русанівського, Л. Поллоги, В. Жайворонка, Л. Симоненко, Н. Непийводи, Т. Панько та багатьох інших. Об'єктом системного дослідження в українському мовознавстві були різні галузеві системи, пов'язані зі сучасним сільським господарством: біологічна (Л. Симоненко), ботанічна (І. Сабодаш, М. Фещенко, А. Капська), ветеринарна (М. Дмитрук), геологічна (М. Годована), зоологічна (О. Карабута), сільськогосподарського машинобудування (С. Стасевський), хімічна (Н. Цимбал). Результати досліджень цих мовознавців є вагомим внеском у теоретичне осмислення і практичне використання сучасної української сільськогосподарської термінології. Разом з тим залишається коло суто специфічних питань, які на сучасному етапі розвитку мовознавства є недостатньо вивченими й потребують подальшого опрацювання. Аналіз мовознавчої літератури показав, що проблемам морфологічного освоєння галліцизмів у сучасній українській термінології приділяється недостатньо уваги. Окремі питання залучались до аналізу в роботах М. Жовтобрюха, І. Муромцева, В. Сімонок, Л. Чурсіної. Названі праці різняться постановкою питань та цілями досліджень. Незважаючи на велику наукову цінність цих робіт, потреба в комплексному вивченні результатів морфологічного освоєння галліцизмів у сучасній українській сільськогосподарській термінології не втрачає своєї актуальності.

Метою статті є дослідження результатів морфологічної адаптації лексичних запозичень з французької мови в сучасній українській сільськогосподарській термінології. Таким чином, робота відповідає основним напрямкам розвитку сучасного термінознавства, а також пов'язана з такими практичними завданнями, як укладання словників сільськогосподарських термінів та навчальних посібників.

Морфологічна адаптація засвоєних слів, включення їх у систему приймаючої мови, як відомо, передбачає долучення граматичних категорій, що відсутні в мові-донорі, але наявні у мові – рецепторі та надання слову притаманної мові словозміни й пристосування до діючої системи валентності (див. праці О. Реформатського, Д. Лотте, Т. Панько, А. Крижанівської, В. Акуленка, В. Скачкової, Л. Чурсіної, О. Лисенко). В процесі адаптації галліцизми пристосувалися до морфологічної системи сучасної української мови та належать до основних морфологічних категорій. Проте номінативна природа і терміна сприяє перевазі серед галліцизмів іменників. Це відповідає і загальній тенденції щодо морфологічних особливостей запозичень і підтверджує висновки зарубіжних та вітчизняних мовознавців про те, що найбільш вільно і часто запозичуються саме іменники (Д. Лотте, В. Даниленко, Т. Канделакі, Л. Симоненко, І. Кочан, Г. Мацюк, Т. Панько та ін.).

Типовою граматичною зміною, що зазнали терміни-іменники в процесі адаптації до системи української літературної мови, є зміна граматичного роду. Оскільки іменники французької мови мають тільки дві родові категорії: чоловічий та жіночий род, а в українській мові наявна ще категорія середнього роду, то частина галліцизмів при освоєнні змінює свій род. Галліцизми в мові-основі можуть мати зовсім інші граматичні ознаки. Ми погоджуємось з висновком І. Т. Яценка, про те, що засоби вираження граматичних значень, як правило, не переходять з однієї мови до іншої, оскільки кожна мова має свою замкнену граматичну систему, свої особливі парадигми [9, с. 88]. Так, характерною особливістю іменників у французькій мові є наявність артикля, який є формальним показником роду та числа. Формальними показниками роду можуть бути також суфікси: напр. всі іменники з суфіксами *-at*, *-age*, *-ement*, *-isme* – чоловічого роду, слова з суфіксами *-tion*, *-aison*, *-ité*, *-ure*, *-erie*, *-ée*, *ie* – жіночого [1, с. 33]. Як відомо, основним формальним показником граматичного роду виступає закінчення називного відмінка однини іменника. В українській мові «належність іменників до того чи іншого граматичного роду визначається їх морфологічними ознаками, передусім формами називного і деяких непрямих відмінків в однині, типами суфіксального словотворення, а також синтаксичним зв'язком з іншими словами в реченні і семантикою» [5, с. 53]. Галліцизми – іменники в процесі адаптації українською мовою втрачають артиклі. Демонстраторами граматичних категорій іменників стають флексії.

Формальним показником іменників чоловічого роду в називному відмінку однини є нульове закінчення, тобто відповідний іменник з погляду морфемного складу є чистою основою на приголосний. 2/3 аналізованих нами галліцизмів « іменників чоловічого роду у складі сучасної української сільськогосподарської термінології складають слова, що у французькій мові також належали до чоловічого роду. Більшість з них закінчувались у мові-донорі на твердий приголосний або на *e muet*, що, безумовно, сприяло тому, що вони зберегли чоловічий род в мові – реципієнті, не порушуючи законів української морфології. Напр.: *basilic m* – *базилік*, *filtre m* – *фільтр*, *manège m* – *манеж*, *massif* – *масив m*, *topinambour m* – *топінамбур*, *trieur m* – *трієр*. За цим же правилом адаптуються в українській мові іменники чоловічого роду із суфіксом *-isme*, смислове значення якого полягає передусім у тому, щоб надати іменникові загальної ознаки, абстрагованої від самого предмета [6, с. 389]:

parasitisme m – *паразитизм*, *commensalisme m* – *коменсалізм*. Іменники, що мають у своєму складі суфікс *-age*, який вказує на конкретну дію, в українській мові зберігають категорію чоловічого роду, але оформлюються різними морфологічними засобами. Частина входить в систему української термінології, не змінюючи своєї вихідної форми та оформлюється за допомогою суфікса *-аж*: *colmatage m* – *кольматаж*, *plantage m* – *плантаж*, *fourrage m* – *фураж*. Інші терміни цього типу адаптуються за допомогою фіналі – *ування*: *compostage m* – *компостування*, *tatouage m* – *татування*. Певна частина запозичень цього типу мають варіанти в сучасній українській сільськогосподарській термінології: *barbotage m* – *барботаж*, *барботування*; *captage m* – *кантаж*, *кантування*.

Французькі іменники чоловічого роду з голосними фонемами / а, і, у/ в кінцевій позиції також зберегли свою приналежність до чоловічого роду. Як відомо, основи, що закінчуються на голосний, не є показником

чоловічого роду в українській мові, але запозиченням такого типу допомогла зберегти граматичний род французька орфографія, згідно зі правилами якої після голосних, що вимовляються, в кінці слова пишеться графічний знак, який зберігається німим. Терміни цього типу запозичувались графічно та кінцеві приголосні, що не вимовляються (*consonnes muets*) на українському ґрунті почали вимовлятися, завдяки чому ця група іменників належить до групи іменників чоловічого роду на твердий приголосний, напр.: *bosquet m – боскет, buquet m – букет, cavalier – кавальєр, filtrat m – фільтрат*. Аналогічні процеси ми спостерігаємо при адаптації галліцизмів із носовими голосними у кінцевій позиції, що зумовлюється загальною тенденцією щодо адаптації Французьких носових фонем українською мовою за допомогою сполучень відповідних голосних та приголосних *n* або *m* (в залежності від орфографії слова в мові-донорі) та запозиченням термінів цього типу переважно письмовим шляхом. Напр.: *Bassin m – басейн, Bouton m – бутон, sortiment m – сортимент*.

Певний відсоток іменників жіночого роду, завдяки таким формальним показникам, як основа на твердий та нульове закінчення, набули в українській мові категорії чоловічого роду: *allure f – алюр, croupe f – круп, gommoise f – гомоз, paissade f – палисад, remonte f – ремонт*. Французькі іменники зі фіналями –e1, –êле змінюють в українській мові чоловічий род на жіночий: *carroussel m – карусель, modèle m – модель*. Це можна пояснити дією закону аналогії, оскільки досить численну групу іменників жіночого роду в сучасній українській мові утворюють іменники з нульовими флексіями, основи яких закінчуються м'якими приголосними (напр. *сіль, сіножать* і т. п.). Для входження в морфологічну систему української мови як іменники жіночого роду, запозичення з французької мови мали приєднати до основи флексію –a (-я), яка є формальною ознакою жіночого роду в українській мові (в протилежному разі вони проходили до категорії іменників чоловічого роду): напр.: *bétasse f – бетаса, courtine f – куртина, éleveuse f – елевеза, élite f – еліта, ferme f – ферма, terrasse f – тераса*. Тим же шляхом проходила морфологічна адаптація в українській мові французьких іменників із суфіксом –ette, який слугує для утворення конкретних понять або деминутива Частина цих слів запозичувалась усним шляхом та, оскільки мала основу, що закінчується на приголосний, набувала граматичної категорії чоловічого роду в українській мові, напр.: *cuvette f – кювет, pirouette f – нирьєт, poudrette f – нудрєт*. Ті іменники, що залишились словами жіночого роду, можна поділити на дві групи: одні отримали тільки флексію жіночого роду (*manchette f – манжета, palmette f – пальмета*), у інших спостерігаються подальші морфологічні зміни; крім флексії –a вони набули суфікс –к, значення якого в українській мові співпадає із значенням французького суфікса –ette. Однак, суфікс –к не виступає на місці –ette, а приєднується до повної основи французького походження: *rosette f – розетка, serpette f – серпетка*.

Французькі іменники жіночого роду з основами на /i/ за зразком латинських та грецьких запозичень в українській мові відрізняються фінальним елементом –ия або –єа: *batterie f – батарея, garantie f – гарантія, orangerie f – оранжерея, partie f – партія, série f – серія*. Значну кількість термінів у французькій мові утворено за допомогою суфікса –ation і похідних від нього –ition, –tion, –ion. Цей суфікс означає дію, яка переходить у стан, результат дії, конкретне поняття та вказує на приналежність іменника до жіночого роду [6, с. 3 88]. В українській мові слова з цим суфіксом набувають фіналі –ація за зразком більш ранніх запозичень на –іо з латинської мови та адаптуються завжди як іменники жіночого роду: *dératisation f – департизація, fixation f – фіксація, fumigation m – фумігація, isolation f – ізоляція, nérvation f – нервація, sédération f – сидерація*. Серед галліцизмів у складі сучасної української сільськогосподарської термінології ми виявили певну частину іменників, що вживаються тільки в однині (*singularia tantum*). Як зазначає І. Г. Матвійс: «Причина вживання іменників тільки в однині полягає в їх семантиці» [5, с. 70] Не мають форми множини галліцизми зі значенням процесу та абстрактним значенням: *бутонізація, декантація, рафінація; кольматаж, купаж, плантаж*;

районування. Тільки в однині також вживаються іменники французького походження, що становлять категорію речовинності: *вермикуліт, гравій, карбамід, доломіт, меляса, бетаса*. Оскільки в українській мові більшість власних назв вживається в однині, цілком природним є те, що номен французького походження – назви сортів також вживаються в однині: *Мелон, Мюскадель (Мускатель) (сорт винограду); Дюшес, Конфєранс (сорт груш)*;

Абонданс, Бостон, Кулон, Стурприз (сорт кукурудзи). Поодиноким галліцизмам – іменникам властиві тільки форми множини (*Pluralia tantum*): напр.: *ресурси, жалюзі*.

Невідмінюваність іменників, специфіка якої полягає в омонімії словоформ, властива таким групам галліцизмів у складі сучасної української сільськогосподарської термінології, як загальні та власні назви з кінцевими: –a (-я): *Арбуа, Бурдела*, –o: *Бордо, Мерло, магнето*, –y (-ю): *Граню, Шатю*; –і: *жалюзі, шасі*, –є (-є): *Шардоне, рамбульє, реле*. Це свідчить про неповну граматичну освоєність галліцизмів цього типу. Категорія роду у невідмінюваних іменників набуває формального вираження тільки у відповідних формах узгодження: напр.: *самохідне шасі*. Самі ж форми узгодження випливають з певних закономірностей розподілу невідмінюваних іменників між родами, за якими усі загальні іменники – назви неістот – належать до середнього роду.

При адаптації галліцизмів – назв сортів не спостерігається абсолютної послідовності. В більшості випадків родові ознаки номенів цього типу **визначаються за родом** іменника-назви тієї культури, сорти якої вони **визначають**, напр.: *Шантєне сквірська (Шантєне сквірська) – сорт моркви(ж р.); Бордо Харківський – сорт буряка (ч. р.); Мускат розжевий, чорний, жемчужний, білий; Піно чорний, білий, сірий – сорти винограду (ч. р.)*. Але зустрічаються поодинокі випадки узгодження прикметника з номеном, виходячи з його формальних граматичних ознак. Напр.: сорт *винограду* (ч. р.) – *Шасла біла*. Очевидно, в цьому випадку основну роль відіграв закон аналогії, оскільки флексія –a є однією з формальних ознак жіночого роду в українській мові.

Етимонами галліцизмів у складі сучасної української сільськогосподарської термінології виступають різні за структурою французькі лексеми. Переосмислюються не тільки граматичні категорії числа і роду в межах однієї частини мови (іменників), але й лексико – граматичні розряди слів, навіть словосполучення. При цьому відбувається суттєва модифікація значень цих слів. Так, французькі прикметники слугують прототипом для ряду іменників української мови: *рафінад* (від фр. *rattinée* – очищений), рослина – *пасант* (від фр. *passante* –

зникаюча), вид – *коменсал* (від фр. *commensale* – нахлібницький) В українській сільськогосподарській термінології функціонують як іменники прийменникові утворення, оформлені засобами мови-реципієнта як структурно нерозкладні, напр. *бульденеж* (від фр. *boule de neige*). Щодо прикметників і дієслів іншомовного походження, то ця категорія слів характеризується тим, що запозичається не слово в цілому, а вичленована його основа, до якої додаються суфікси і закінчення мови – реципієнта, тобто запозичена лексема оформляється засобами мови, що запозичає [8, с. 22]. Напр.: *компостувати* від *composter*; *пресувати* від *presser*; *індивідуальний* від *individuel*, *мобільний* від *mobile*, *фронтальний* від *frontal*. З наведених прикладів можна побачити, що до основи приєднуються відповідні українські суфікси та закінчення, які морфологічно оформлюють французькі запозичення. Українські морфеми сприяють процесові віднесення запозичених основ до одного структурно-морфологічного ряду за тими моделями, які вже усталилися в українській термінології. За результатами дослідження можна зробити висновки: основними морфологічними змінами, яких зазнали галліцизми на українськомовному ґрунті, були: втрата основного французького родового показника – артикля, зміна віднесеності до роду, трансформація французьких суфіксів та закінчень та набуття нових афіксів у зв'язку із входженням їх до іншої словозмінної парадигми. Збагачення сучасної української літературної мови новою термінологією, в якій раціонально поєднуються національні й інтернаціональні елементи, не порушує її граматичної системи і є необхідною передумовою нормального функціонування в ній наукового стилю. Перспективами цього дослідження ми вважаємо вивчення словотвірної та семантичної адаптації галліцизмів у сучасній українській термінології. До перспектив дослідження можна також віднести його продовження на більш широкому лексичному матеріалі з метою розробки більш детальної методики опису та укладання спеціальних словників та посібників

Джерела і література

1. Веденіна Л. Г. Особенности французского языка. – М.: Просвещение, 1988. – 240 с.
2. Муромцев І. В. Особливості освоєння лексики іншомовного походження в сучасній українській мові (морфонолого-дериваційний аспект) // Вісн. Харк. ун-ту. – 1986. – № 284. – С. 72-77.
3. Назиб Г., Ракипов. Французско-русский словарь по сельскому хозяйству и продовольствию. – М.: РУССО, 2002. – 864 с.
4. Симоненко Л. О. Українська термінологія і сучасність кінця ХХ ст. // Матеріали 2-ої Всеукр. наук. конф. «Українська термінологія і сучасність». – К., 1997. – с. 10-14
5. Сучасна українська літературна мова. Морфологія / За ред. І. Білодіда. К.: Наук. думка, 1969. – 582 с.
6. Федішин О. Іменники в системі французьких юридичних термінів (суфіксальний спосіб словотворення). // Вісник: Проблеми укр. Термінології. – Львів, 2000. – С. 187-190.
7. Чичкань Г. В. Французько-російське-український сільськогосподарський словник. Рослиництво, тваринництво, сільськогосподарські машини. – Дніпропетровськ, 2004, – 184 с.
8. Чурсіна Л. В. Словотвірна валентність основ французького походження в сучасній українській мові. Дис...к-та філол. Наук. Х., 1998. – 188 с.
9. Яценко Й. Т. Ассимиляція заимствованных имен существительных на уровне формально-грамматических показателей // Исследования по грамматике и лексикологии. – К.: Наук. думка. – 1966. – С. 85-96.
10. Larousse agricole. / Sous la direction de J. – M. Clement. Paris: Larousse. 1981. – 1207 p.

Еремін А. Н.

МУЖЧИНА И ЖЕНЩИНА В РЕАЛЬНОЙ ЖИЗНИ И В ЯЗЫКЕ

Объектом наших наблюдений является жизнь мужчины и женщины, зафиксированная в языковых единицах. Интерес представляет сопоставление реальной картины их бытия с языковой картиной. Исследований под таким углом зрения мало, а фактический материал представлен в них бедно: (ср., к примеру зарубежные и отечественные работы: [1], [2]).

В нашем сообщении обосновываются и иллюстрируются (насколько позволяет объем сообщения) 3 аргумента:

- 1) язык отражает реальное положение дел в жизни мужчин и женщин,
- 2) язык консервирует архаичные, преимущественно андрогенные, воззрения на отношения между полами,
- 3) язык продуцирует некую новую парадигму отношений между полами, которая при определенной модификации может быть воплощена в жизнь. Это новая парадигма, как правило, предлагается женщиной.

1. В норме язык отражает *реальное положение дел* в бытии мужчины и женщины. Это бытие может быть общим и различающимся. Остановимся прежде всего на отличиях.

К примеру, женщина носит одежду, которая не свойственна мужчинам: *платье, платок, кофта блузка, косынка, юбка, слаксы, муфта, колготки, чулки, пеньюар, амазонка, волан, рюш, сарафан, декольте* (разг. *разрез*), *мини, миди, макси* и др.

В 19 веке сюда относились и такие, в частности, названия: *турнюр, шушун, шугай, тюрлюлю*.

Мужчины сегодня на лексическом уровне в одежде специфически охарактеризованы значительно беднее: *апаш, блуза, батник, жабо, фрак, смокинг, бабочка*.

Амазонка. 2. Длинное женское платье особого покроя, предназначавшееся для верховой езды. – Она была в черной бархатной *амазонке* и рукою в перчатке с раструбом держала хлыст (А. Н. Толстой. Детство Никиты) [3].

Апаш. О мужской рубашке с отложным и незастегивающимся воротником. – Господин задел Петю рукавом просторного пиджака с выпущенным поверху открытым воротником рубашки *апаш* (В. Катаев. Хуторок в степи) [3].

В 19 веке отмечались и такие обозначения: *зипун, сюртюк*.

Как известно, дворяне носили и белье шелковые *чулки*.

Ср. также: *Турнюр*. Модная в конце в 19 в принадлежность женского туалета в виде подушечки, подкладываемой под платье сзади ниже талии для придания фигуре пышности // Широкая дамская юбка, предназначенная для ношения с такой подушечкой. – Одета по последней моде: сидит сразу на трех стульях, причем один стул занимает она сама, два другие – ее *турнюр* (Чехов. Брак через 10-15 лет) [4].